

MUTRIB XONAXAROBIIY IJODIDA NAVOIY TIL VA USLUBINING AKS ETISHI

Allaberganova Adolat Atabek qizi,
Urganch davlat universiteti “O‘zbek tilshunosligi”
kafedrasida o‘qituvchisi. E-mail: adolatalloberganova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada shoir ijodining o‘ziga xos tomonlari ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, M. Xonaxarobiy she‘rlari lingvistik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Lingvopetika, lirika, lisoniy tahlil, leksika, morfologik, emotsional-ekspressiv.

Abstract: The article shows the peculiarities of the poet’s work and provides a linguistic analysis of Mutrib Xonaxarobiy poems.

Key words: Lingvopoetics, lyric, linguistic analysis, vocabulary, morphological, emotionally-expressive.

Buyuk ijodkorlarning tasavvur va tafakkur mahsuli bo‘lgan, xattotlarning ko‘z nuri bilan bitilgan va davrlar osha omon qolgan qo‘lyozmalarni ko‘z qorachig‘imizday asrash, yosh avlodga taqdim qilish, har jihatdan tahlilga tortish bugungi kun ilmining dolzarb muammolaridandir. Navoiy va uning asarlariga bo‘lgan havas, o‘qish va o‘rganishga bo‘lgan intilish uzoq tarixga ega. Bu tarix buyuk shoir va olimning hayotligidanoq boshlandi va shu kunlargaacha davom etib kelmoqda. Navoiy o‘z badiiy asarlarida ta‘lim-tarbiyaga, insoniylik munosabatlariga doir shunday bir fikrlarni aytib o‘tganki, shoir asarlari o‘z davridan keyingi 7-8 asr mobaynida oilaning kitob javonidan munosib o‘rin egallab kelmoqda. Shoir ijodiyotida insoniylik tuyg‘ulari yaqqol namoyon bo‘ladi. Birgina “Xamsa”ning birinchi dostoni “Hayrat ul-abror” (Yaxshi kishilarning hayratlanishi) orqali falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy-ta‘limiy qarashlarni bayon etish, kishilarga ta‘lim va o‘git berishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Dostonda vatan, ota-ona, farzand yuksak

qadrlanadi. Insonning baxt-saodati, kamoloti uchun kurash g‘oyasi namoyon bo‘lib turadi. Shoir bir baytda otani- quyoshga, onani oyga qiyoslaydi: “Ey husn sohib g‘ino, Xurshid atongdur, oy-ano...”. Xurshid–quyosh ma’nosida. Binobarin, jannat eshigini ochuvchi kalitlardan biri ota-ona rizosidir. Ota-ona ahli she’r tomonidan Alloh yaratgan maxluqotning eng ulug‘iga mengzaladi. Navoiy nima uchun ota-onani quyosh va oyga o‘xshatadi. Tangri taolo quyosh va oy rutbasini o‘ta baland qilib yaratgan. Zero ularsiz dunyoimiz zimistonga aylanar edi. Zulmat qo‘ynida hayot bo‘lmaganidek, ota-onasiz hayot ham zulmatdir. Buyuk mutafakkir o‘zbek tilining nihoyatda boyligini, turli fikr-mulohazalarni ifoda etishda qudratli kuchga va keng imkoniyatga molik ekanligini amaliy-nazariy tarzda isbotlab berdi. Navoiy “Muhokamat ul- lug‘atayn” asarida turk va sart tillarini solishtiradi va o‘zbek tilining nihoyatda boy til ekanligini fors tili mavqeyini saqlagan holda ochib beradi. Jumladan, o‘zbek tilidagi aka, uka, opa, singil fors tilida faqatgina birodar va xohar so‘zlari bilan berilishini va boshqa so‘zlar tahlilini aytib o‘tar ekan, mutafakkirning o‘ta ziyrakligi namoyon bo‘ladi. Navoiy asarlari shu vaqtga qadar faqat o‘zbek xalqi orasidagina emas, balki O‘rta Osiyo, Yaqin Sharqda ham sevib o‘qilmoqda. Navoiy adabiy-badiiy merosi shoirning zamondoshlaridan boshlab keyingi asr shoirlari ijodida ham o‘z ta’sirini yo‘qotmagan. Navoiy hayotligidayoq zamondoshlarida o‘z ijodiga ehtirom yuksak darajada bo‘lganini, balki undan o‘rganib ijod qilganliklarini aytgan edi. “Ey Navoiy qilg‘ali tab’ ahli jinsi she’r nazm, Nazming o‘ldi, barchasig‘a qofiya balki radif”. Ko‘rib turganimizdek, har bir shakl va ma’ni birgalikda, uyg‘un tarzda yaratilgan, ya’ni Navoiy yaratgan nazm qoidalari shu davr uchun uslub vazifasini bajargan va bu keyingi davr ijodkorlari ijodida ham aks etgan. Mutrib Xonaxarobiy ham Navoiy, Munis va Ogahiy ijodlaridagi g‘oya, mavzu, asarlaridagi tasviriy uslub va til vositalari, til emotsionalligini o‘ziga andoza deb bildi va bu an’analarni iste’dodi darajasida davom ettirishga harakat qildi. U ijodida dunyoviy sevgini, chin insoniy fazilatlarni kuyladi. Kuzatishlardan ma’lumki, Mutrib va uning salafлари ijodida shunday obrazlar borki, ular tarki dunyoni ustun qo‘ygan, sabr-u qanoatli, taqvodor, kamtarlik kabi olijanob fazilatlarni o‘zida mujassam etib nafsni

poklash yo‘li bilan komil inson darajasiga erishishga harakat qilgan kishi sifatida tasvirlanadi. Bular tasavvuf ahli bo‘lib, ba‘zan oshiq, faqir, haqir, darvesh, qalandar, zohid, orif, devona, ahli muhabbat, ahli suluk, savdoyi gado kabi atamalar bilan ifoda etilgan. Bu atamalar lingvistik jihatdan ot so‘z turkumiga tegishli bo‘lib, turdosh ot hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan obrazlarni Mutrib ijodida ham uchratar ekanmiz, shoir ijodida majoz uslubi ham anglashilishiga amin bo‘lamiz. Zohid obrazi adabiyotda goh yashirin, goh oshkor tarzda namoyon bo‘ladi.

Fuzuliy:”Fuzuliy, oshiqqa onlarki, derlar tarki ishq ayla,
Demazlarmi xato, tag‘yir qil hukmi qazo derlar”.²⁴

Munis : ” Tark qil der nosihi nodon menga ishqing, agar,

Ko‘rsa husningni bo‘lur degan so‘zidin sharmigor”.²⁵ Yuqoridagi baytlarda umumiy tarzda zohidga xos belgilar targ‘ib etilgan bo‘lsa, A.Navoiy va Mutribda aniq izohlar vositasida talqin etilgan:

Navoiy: ” Dedi zohid: ” Ul paridin xur umidi birla kech,
Ey Navoiy, bo‘lmag‘ay bu hadg‘acha nodonlig‘im”.²⁶

Mutrib ham bevosita turdosh otni qo‘llash orqali zohidning o‘ziga murojaat qiladi:

” Nega, ishqingni tark et, dersan, ey zohid, mango har dam,

Nigorim gulshani vasli mening zahming‘a marhamdur”.²⁷ Guvohi bo‘lganimizdek, baytda zohid oshkor tarzda qo‘llangan va sintaktik jihatdan undalma vazifasini bajargan. Mutribning bizgacha yetib kelgan devonida g‘azal, murabba, masnaviy, muxammas, musaddas, ruboiy janrida yozilgan eng sara she‘rlar jamlangan. Ushbu devon orqali shoir she‘riyati tilining o‘ziga xos jihatlarini ilg‘ab, Navoiy va Ogahiy uslubi an‘analarini kuzatib, shoir va uning ijodi haqidagi ko‘pgina manbalarni o‘qib-o‘rganib, ijodkor she‘riyati tilining lingvopoetik xususiyatlari bo‘yicha ilmiy kuzatishlar olib borishimiz mumkin.

²⁴ Fuzuliy. Tanlangan asarlar. I jild, — Toshkent. 1968. — B.104.

²⁵ Munis. Tanlangan asarlar. — T., 1957. — B. 233.

²⁶ Alisher Navoiy. Hazoyin ul maoniy. I jild. — T.: 1959. — B. 450.

²⁷ M.Xonaxarobiy. Devoni Mutrib. 80-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. M. Xonaxarobiy “Devoni Mutrib Xonaxarob”. –Xiva., 1909. (Muhammad Sharif bin Yoqub- Xarrot tomonidan ko‘chirilgan).
2. Matnazar Pirmazarov “Mutrib Xonaxarobiy (Risola-majmua)” – Tosh., 2001.
3. Alisher Navoiy, “Hazoyin ul maoniy”, I jild, – T., 1959.

